

- R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altiner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3 (2013) 52-65*
R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altiner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences 3 (2013) 52-65

ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ ŞEKİLLENDİREN YENİ AKTÖR ENERJİ: KAFKASYA ÖRNEĞİ

Recep BİLGİN

Turgut Özal Üniversitesi, İngilizce Okutmanı
rbilgin@turgutozal.edu.tr

Fatih SEZGİN

Turgut Özal Üniversitesi, Uluslararası Öğrenci Ofisi Koordinatörü
fsezgin@turgutozal.edu.tr

Bilal ALTINER

Turgut Özal Üniversitesi, Doktora Öğrencisi
baltiner2012@hotmail.com

ÖZET

21.yüzyıla kadar uluslararası ilişkilerde alışlagelen politika; ülkelerin kendi menfaatleri çerçevesinde uluslararası düzene şekil verme ameliyesiydi. Geline nokta itibariyle de uluslararası ilişkilere yön veren önemli aktörlerden birisi de enerjidir. Üretimin devamlılığı adına enerjiye ihtiyaç duyan uluslar için sürekliliği olan enerji kaynaklarına sahip olmak en önemli hedeflerden birisidir. Enerjinin uluslararası ilişkileri şekillendirdiği bariz örneklerden birisi de Kafkasya'dır. Dünyadaki enerji rezervlerinin yarıya yakınına barındıran Orta Asya ve Ortadoğu'nun Dünyaya açılan penceresi olan Kafkasya'da, ABD, İran, Rusya ve Türkiye arasında enerjinin arzı noktasında ciddi bir mücadele yaşanmaktadır. ABD; Rusya ve İran'ı devre dışı bırakmak için Türkiye'yi ön plana çıkarmaya çalışırken, Rusya ve İran ideolojileri zıt olmasına rağmen birlikte hareket ederek ABD ve Türkiye ittifakına alternatifler üretme gayretindedirler. İran ve Rusya, Ermenistan'a doğalgazın dünyaya arzı için yatırımlar yapmaktadırlar. ABD, NABUCCO Boru Hattı'nı desteklerken Rusya ve İran buna karşı çıkmaktadır. ABD, Rusya, Türkiye ve İran'ın bölge politikaları geleneksel çizginin dışına çıkıp enerji endeksli bir hal almıştır. Bu çalışmada; ABD, Rusya, Türkiye ve İran'ın Kafkasya'daki klasik dış politikaları incelenerek; günümüz dış politikaları ile mukayese edilmiştir. Elde edilen bulgular, söz konusu ülkelerin mevcut dış politikalarının enerjiye ve enerjinin arzına odaklandıklarını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası ilişkiler, enerji, Kafkasya, ABD, Türkiye, Rusya, İran

R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3 (2013) 52-65
 R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences 3 (2013) 52-65

ULUSLARARASI İLİŞKİLER VE AKTÖRLERİ

Uluslararası ilişkiler

Uluslararası ilişkiler, günlük hayatta sıkça kullanılmakta olan bir kavramdır. Hemen her gün medyada kullanılmakta olan bu kavram genellikle farklı bir ülkeden bahsedilirken kullanılmaktadır. Buradan çıkışla da uluslararası ilişkiler, mukim olunan ülke dışında vuku bulan olaylarla birlikte kullanılan bir kavram olarak bilinmektedir. Macmillan Dictionary (2013), uluslararası ilişkiler kavramını farklı ülkeler arasında vuku bulan siyasi ilişkiler olarak tanımlamaktadır. Macmillan Dictionary'nin bu tanımında uluslararası ilişkilerin sadece siyasi ilişkiler ile sınırlandırıldığı görülmektedir. Merriam-Webster Dictionary (2013) ise tanımı biraz daha genişleterek; uluslararası ilişkiler için, siyaset biliminin ulusların özellikle dış politikasıyla ilgili olan bir dalı tanımını yapmaktadır. Collins Dictionary (2013) ise mevcut bu iki tanıma sadece “iş ilişkileri” kavramını eklemektedir. Yani ulusların kendi aralarında olan ilişkilerinin bir de ekonomik boyutu olduğuna vurgu yapmaktadır. Uluslararası ilişkiler kavramı ile ilgili tanımlar arasında Encyclopædia Britannica'nın (2013) tanımı daha kapsamlı görünmektedir. Encyclopædia Britannica uluslararası ilişkiler kavramını şu şekilde tanımlamaktadır: “Ulusların birbirleriyle ve bürokrasi, siyasi partiler, STK'lar ve çıkar grupları gibi uluslararası organizasyonlarla olan ilişkilerini inceleyen bir disiplindir”. Buraya kadar yapılan bu tanımlardan bir genelleme çıkarıldığında uluslararası ilişkilerin, devletler ile diğer uluslararası ve uluslar üstü aktörlerin davranışlarının tanımlanması, açıklanması ve tahmin edilmesi ile uğraşan bir disiplin olduğu sonucuna varılabilir. Burada Arı'nın (2011,60) da vurguladığı gibi “uluslararası” kavramı sadece ulusları değil, bunun yanında devletleri, hükümetleri ve halklar arasındaki ilişkileri de kapsamaktadır.

Uluslararası ilişkilerde Aktörler

Geleneksel uluslararası ilişkiler anlayışında egemen devletlerin bu ilişkilerin merkezinde olduğu varsayılmakta ve uluslararası ilişkilerin asıl aktörlerinin de yine egemen devletler olduğuna inanılmaktadır (Arı,2011,64). Bu ön kabulden dolayıdır ki uluslararası ilişkilerin alanına giren olayların büyük bir çoğunluğu ulus devletler üzerinden anlaşılmaya çalışılır ve bu anlama ameliyesi de çoğu zaman olayları anlamlandırmada eksik kalır. Ülkeler arası vuku bulan ilişkilerin şekillenmesinde çok farklı saiklerin olduğu bugün artık yüksek sesle seslendirilmeye başlanmış bir olgudur. Bundan dolayıdır ki uluslararası ilişkilerde aktörler günümüzde tartışılan konulardan birisi haline gelmiştir. Bu tartışmanın ana konusu ise uluslararası ilişkilerde “aktör olmanın kistasları”nın ne olduğu ile ilgilidir. Dougherty (1976,600) uluslararası düzende göreceli olarak az veya çok bağımsız eylemler gerçekleştirme yeteneğine sahip organize varlıkların aktör olarak addedebileceğini ifade etmektedir. Dougherty'nin aktör tanımı

- R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3 (2013) 52-65*
- R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences 3 (2013) 52-65*

asında devlet dışı olup da uluslararası arenada etkili olabilen her kurumu(varlığı) ifade etmektedir. Bu tanımın içine Green Peace'den Red Cross'a kadar hemen her grup girmektedir. Hopkins ve Mansbach (1973,4) ise uluslararası aktörü; sair otonom aktörlerin davranışları (politikaları) üzerinde etkili olabilen ve kendisi de kısmen otonom olan bir birim(unit) olarak tanımlamaktadırlar. Her iki tanımın da ortak özelliklerine bakıldığında devlet dışı bir yapı olması ve politikalar üzerinde etkili olması gibi özelliklere vurgu yapıldığı görülmektedir.

Özetlenecek olursa Köni'nin (1982,10) ifadesiyle uluslararası ilişkilerde bir birimin veya ögenin aktör olarak kabul edilmesi için; a)açık ve net bir şekilde belirlenmesi, b)uluslararası alanda belirli bir karar verme kapasitesine sahip olması, c)az çok egemen olması, d)diğer aktörler üzerinde etki uygulayabilen otonom bir birim olması ve e) en önemlisi de belirli bir süre varlığını koruyabilmesi gibi özellikleri sahip olması gerekmektedir.

Bu tasniften yola çıkarak uluslararası ilişkilerde söz sahibi olan ve etkileme gücünü az veya çok elinde bulunduran aktörler şu şekilde sıralanabilir:

- 1-Ulusal devletler
- 2-Bireyler
- 3-Hükümet Dışı Ulusal Aktörler (STK'lar)
- 4-Uluslararası Örgütler (IMF, UNESCO, WHO, OPEC, BM, AGİT...gibi)
- 5-Ulusaşırı Gruplar ve Örgütlenmeler (Dünya Sendikalar Federasyonu, Dünya Kiliseler Birliği...gibi)

KAFKASYA

Coğrafi Konumu

Coğrafi konum itibariyle kuzeyde Don ve Volga nehirlerinin birbirine yaklaşan güney kısımlarından başlayıp, güneyde Aras nehrinin aşağı kesimlerine kadar uzanır. Doğu batı yönünde ise doğuda Hazar denizinden başlayıp batıda Karadeniz ve Azak denizine kadar uzanır. Dolayısıyla Karadeniz ve Marmara üzerinden Akdeniz'e bağlanacak stratejik bir konumdadır. Diğer taraftan Hazar Denizinden doğuda Orta Asya'ya bağlanması da mümkün olabilmektedir. Nehirler bakımından da zengin olan bu bölgede şu nehirler bulunmaktadır: Hazar Denizine dökülen Terek, Kuma ve Sulak; Azak Denizine dökülen Kuban; yine güneyde Hazar Denizine dökülen Kura Nehridir. Yer yer küçük göllere de rastlanmaktadır (Özbay,1995,45). Ayrıca kuzeybatı-güneydoğu yönünde oluşmuş Kafkas Dağları yaklaşık 486.000 km²lik bölgeyi ikiye ayırır (Saray,1988,7). İklim şartları coğrafi konumundan dolayı farklılık gösterir. Kuzey Kafkasya'da

R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3 (2013) 52-65
R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences 3 (2013) 52-65

genel olarak ılıman iklim, Doğu Kafkasya'da karasal iklim görülür. Deniz kıyılarında ılıman iklim olmasının yanında, sıcaklık kuzey kesimlerde daha düşük seyredir. Dağlık ve sahil kesimlere nispeten içerilerdeki düzlüklerde yağışlar daha azdır. Bazen kuraklık görüldüğü de olur. Dağların zirvelerinden kar eksik olmaz (Özbay,1995,6). Toplam nüfusu 25 milyon olan Kafkas ülkelerinde dağılım şöyledir: 10 milyon Kuzey Kafkasya'da, 3 milyon Gürcistan'da, 3 milyon Ermenistan'da, 9 milyon da Azerbaycan'dadır.

Coğrafi konumunun önemli yönlerinden birisi etrafının yüksek dağlarla çevrili olması ve yerleşime uygun vadilerin bulunması dolayısıyla tarih boyunca buralara yerleşen kavimler hem kendilerini istilalardan korumuş hem de öz kültürlerini devam ettirmişlerdir. Bölgenin dikkate değer diğer önemli yönü ise üç kıtanın arasında bir tampon bölge olmasıdır. Bu vesileyle hem Ruslar, hem Araplar hem de Türklerle komşulukları olmuştur ve tarih boyunca her birinin ilgi alanlarından biri olmuştur. Ayrıca tarihi İpek Yolunun da üzerinde bulunması tarihten beri insanların ayrı bir önem atfetmelerine sebep olmuş bir coğrafyadır.

Kuzey ve Güney olmak üzere ikiye ayrılan Kafkasya bölgesinde bulunan ülkeler şunlardır: Kuzey Kafkasya'da Çeçenistan, Dağıstan ve Kuzey Osetya gibi Rusya'ya bağlı 11 cumhuriyet bulunmaktadır. Güney Kafkasya; Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan'dan oluşmaktadır. Bütün Kafkasya bölgesinde biri Azerbaycan'a (Nahcivan), ikisi Gürcistan'a (Abhazya, Acaristan) ve yedisi de Rusya Federasyonu'na bağlı (Adıgey, Dağıstan, İnguşya, Kabartay-Balkar, Karaçay-Çerkez, Kuzey Osetya ve Çeçenistan) 10 özerk cumhuriyet bulunmaktadır. Ayrıca biri Azerbaycan'a (Dağlık Karabağ), biri Gürcistan'a (Güney Osetya) iki özerk bölge bulunmaktadır (Avşar,1997,1875).

Kısa Tarihçesi

Kafkas ismi ilk kez M.Ö. VI-V. Yüzyıllarda yaşamış Yunanlı yazar Aiskhylos'un "Zincire Vurulmuş Zevk ve Eğlence" adlı eserinde "Kavkasos" Dağı sözünde görülür (Kırzioğlu,1993,XV). Kafkas ismini Yunanlı tarihçi Herodotos da "İstoriya" adlı eserinde kullanır. İsmi anlamı konusunda birtakım varsayımlar vardır. Bu ismi "Het" dilindeki "gaz-gaz" sözünden almış olup, geçmişte Karadeniz'in güney sahillerinde yaşayan aynı adlı kavmin adını taşıdığı da ifade edilmektedir. Bölgenin isminin kökenine dair birçok görüş mevcutken, bunlar içindeki en muteber olanına göre Kafkasya ismi Dağıstan yerlileri tarafından M.Ö. 479 tarihinde verilmiştir (Özey,1996,42). X. Yüzyılda Kıpçak ülkelerini ziyaret eden İbni Fazlan seyahatnamesinde de Kafkas ismine rastlanmaktadır (Fazlan,1995).

M.Ö. III. Yüzyılda bölgede kurulan Albanya krallığından sonra çeşitli medeniyet ve krallıklar kurulmuştur. Romalılar, Hunlar, Bizans,

- R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3 (2013) 52-65*
- R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences 3 (2013) 52-65*

Sasaniler ve V. Yüzyılda ise Avarlar bölgede hakim olmuşlardır. VI. Yüzyılda ise Hazarlar görülmeye başlamıştır (Özey,2001,79). Hazarlarla Araplar ilk Hz. Osman devrinde karşı karşıya gelmiş, böylece Müslümanlarla da alış veriş başlamıştır (İbn-il Esir,1987,137). Böylece Araplar vesilesiyle İslamiyetle tanışmış, bir kısım halklar bu dini kabul etmiş, daha sonraları 17. Ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı etkisiyle Çerkez, Abhaza, Karaçay ve Balkarlar Müslüman olmuşlardır. Rus istilalarından uzun süre uzak kalan bu bölge 1774 Osmanlı-Rus savaşının ardından Kırım Hanlığının Osmanlıdan kopması ve 1783 yılındaki Rus istilasından sonra istilaya açık hale geldi. Osmanlı otoritesinin azalmasıyla bölgeye akın eden Ruslara karşı İmam Mansur ve Şeyh Şamil önderliğinde gazavat hareketi başlamış olup, günümüzde dahi Çeçenistan örneğinde olduğu gibi devam etmektedir (Işıltan,1993,468). Sonraları 11 Mayıs 1918’de Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti kurulmuş, Haziran 1920’de Sovyetler tarafından ortadan kaldırılmış ve Kızılordu tarafından işgal edilerek Sovyetler Birliği bünyesine alınmıştır (Baytugan,1998,23). 1921 yılında Kuzey Kafkasya Özerk hale getirilmiş, 1922 yılında ise Adige, Çeçen, Karaçay-Çerkes, Kabardey-Balkar, Kuzey Osetya ve İnguş Özerk Bölgeleri kurulmuştur (Yanar,2002,52). Sovyetler döneminde böl-yönet politikaları gereği 1926 yılında Çerkesler “Kabardeyler ve Çerkesler” olmak üzere ikiye bölünmüş, sonraları bu bölme işlemi 1970 yılında “Kabardeyler, Adigeler ve Çerkesler” şeklinde devam etmiştir (Çelikpala,2006,38). Ayrıca Rusya bölge halklarını 19. Yüzyıldan başlayarak başka yerlere göçe zorlamış ve 1,5 milyon kadar Kafkasyalıyı Osmanlıya göç etmeye mecbur bırakmıştır ve buralara Rusları yerleştirmiştir (Yanar,2002,22). Bu sürgün politikası II. Dünya Savaşından sonra da devam etmiş, 1943-1944 yılları arasında, ihanet suçu ile Urallara sürülmüş, bunların yüzde kırkı çeşitli nedenlerle yolda ölmüştür. Ermeni ve Gürcülere ise dokunulmamıştır. Stalin’in iskân politikası gereğince hiçbir Kafkas halkı kendi bölgesinde tutulmayıp başka yerlere yerleştirilmiş, onların yerine de diğer Kafkas halklarından göç ettirilmiştir. Bu da o yerlerin eski ve yeni sahipleri arasında hep ihtilafa sebep olmuş, kendi aralarında ortak menfaat etrafında toplanmalarını engellemiştir (Yanar,2002,32). Sonraları da pek çok özerk bölge ve Cumhuriyetin kurulmasına önayak olmuş, Rus nüfusunu da artırarak Rusların azınlık durumuna düşmelerine engel olmuştur. Bugün ise Rusya idaresi altında olan Kuzey Kafkasya’ya “Güney Rusya Federal Bölgesi” ismi uygun görülmüştür. Buralar bütün Rusya’nın en fakir bölgesi olmasının yanında enerji nakil hatları üzerinde bulunması ve buralara hiçbir zaman tam hakim olamaması neticesinde yerli halkları fakir ve birbirleriyle kavgalı halde bırakmak en uygun konsept olarak düşünülmüştür. Bölgede komünizm sonrası oluşan devletler ise daha yeterli ve kalıcı devlet yapısı oluşturma yönünde adımlar atmaya çalışmakta, kırılğan siyasi, etnik ve ekonomik yapılarını güçlendirmeye çalışmaktadırlar. Gürcüler Rusları bir tehdit olarak algıladığı için Batı’ya yanaşmaya

R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3 (2013) 52-65
R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences 3 (2013) 52-65

çalışırken, Ermenistan toprak bütünlüğünü korumak amacıyla Rus yanlısı politika izlemektedir. Azerbaycan ise sahip olduğu yeraltı kaynaklarını en iyi şekilde ekonomilerine kazandıracakları dengeli bir politika izlemektedir.

ENERJİ

Günümüzde Enerjinin Önemi

Enerji; Türk Dil Kurumu (2013) sözlüğünde “Maddede var olan ve ısı, ışık biçiminde ortaya çıkan güç, erke” şeklinde tanımlanmıştır. Diğer bir deyişle enerji, iş yapabilme kabiliyetidir. İş ise fizikte, bir cisme, bir kuvvetin tesiriyle yol aldırma veya yerini değiştirme şeklinde tarif edilir. Bu çalışmada münhasıran ele alınacak olan enerjinin tanımını Oxford Dictionary (2013) ise şöyle yapmaktadır: “özellikle makinaların çalışmasında, ısı ve ışık sağlamak için, fiziksel ve kimyasal maddelerin kullanımı neticesinde dönüştürülüp elde edilen güç”

Yunanca “energon” sözcüğünden türetilen bu kavramda “en”, iç; “ergon” ise iş anlamına gelmektedir. Bir sistem içinde oluşan iş şeklinde de tanımlanabilecek olan enerji 20. Yüzyılın son yarısına kadar katı, sıvı, gaz şeklinde ele alınırken, daha sonra tanımı değiştirilerek “yenilenebilir” (rüzgar, güneş, jeotermal, biyogaz...vd) ve “yenilenemeyen” (petrol, doğalgaz, kömür...vd) şeklinde tanımlanmıştır. Ayrıca “birincil enerji kaynakları” (petrol, kömür, doğalgaz...vd) ve “ikincil enerji kaynakları” (elektrik enerjisi...vd) şeklinde de tasnife tabi tutulmuştur (Bahar,2005,34).

Eski zamandan beri çeşitli amaçlarla kullanılmış olan petrol, ya tabaka halinde yeraltındaki kaynağın üstünü örten kayadan çıkmış ya da gaz sızması şeklinde elde edilmiştir. İnşaatlarda ve gemi yapımında kullanılmaya başlamış, “Rum Ateşi” diye bilinen şekliyle savaşlarda okların ucunda yakılarak atılmıştır (Saltıkgil,1970,36). Bu maddenin asıl değeri Endüstri Devrimi ile beraber anlaşılmış, benzinle çalışan otomobilin ardından 1905 yılında Alman Diesel firması içten yanmalı motoru icat edince yeri doldurulamaz bir madde haline gelmiştir (Türsan,1972,40). O dönemde petrolün değerini anlayıp yatırım yapan şirketler çok büyük zenginlik ve yaptırım gücüne erişmişlerdir (Berreby ve Persique,1959,205). Bu şirketler petrolle elde ettikleri ekonomik gücü büyük bir politik güce tahvil etmiş, uluslararası arenada politik ve ekonomik aktör haline gelmişlerdir. Bu şirketlerin petrol çıkarttığı ülkeler için ise mesele “ulusal çıkar” ve “ulusal güvenlik” haline gelmiştir (Penrose, 1983,14). Burada bir parantez açılması gereken OPEC’tir. (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü). Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Ortadoğu petroleri üzerinde batılı petrol şirketlerinin büyük etkinliği vardı ve bu ülkelerin petrol gelirlerinin büyük bölümünü şirketler elde ediyordu. Bu ülkeler ise dış müdahaleye açık yapıları onları birtakım önlemler alma konusunda geri bırakıyordu (Yergin,2003,454).

Daha sonra ortak petrol politikaları belirleyecek bu oluşum üzerinde anlaşmaya vardılar. 1960 sonrası OPEC üyesi ülkeler petrol şirketlerine karşı birleşerek bir denge oluşturmaya başlamışlardır. Burada öncelikli hedef kontrolü tamamen ele geçirmek değil, piyasada petrol şirketlerinden daha fazla söz sahibi olabilmektir (Yüce,2006,75). 1973 yılında Mısır ve Suriye'nin İsrail'e karşı başlatmış oldukları askeri müdahale sonrası 10 OPEC üyesi devlet, İsrail 1967'de işgal ettiği topraklardan çekilip Filistin halkı haklarına kavuşuncaya kadar her ay petrol üretimini belli oranda düşürme kararı almışlardır. Bu karar daha sonra dünyada ilk önemli petrol bunalımına sebep olmuştur. O dönemde varil fiyatı 2 dolardan 34 dolara çıkmıştı (Sabuncu,1998,7).

2008 krizinden önce Rusya'ya baktığımızda yüksek petrol gelirleriyle ekonomide ileri derecede iyileştirmeler yaşamış, daha sonra kriz döneminde 144 dolardan 55 dolara düşen petrolün varil fiyatıyla beraber ekonomisi daralmaya başlamıştır. Öyle ki toplam sermaye akışında yüzde kırk gerileme yaşanmış, yatırımlar yüzde 19,1'den yüzde 13'e gerilemiştir (İşcan ve Hatipoğlu, 2010,5). Bu durum da enerjinin Rusya gibi ekonomiler için hayati değerde olduğunu göstermektedir.

Doğalgaz ise insanlarda temiz çevre bilincinin artmasıyla beraber revaçta bir enerji kaynağı olmuş, özellikle de 1973 petrol kriziyle beraber petrole bağımlı kalmak istemeyen devletler yeni enerjilere yönelmişlerdir. Bu durumlar da hem alternatif olması hem çevre için temiz bir yakıt olması vesilesiyle doğalgazı revaçta bir kaynak haline getirmiştir. Bu da doğalgaz dünya enerji talebini 1980'de yüzde 19'dan yüzde 23' çıkarmıştır (Erbil,2010,44). Bugün ise doğalgazın kullanım alanları çeşitlenmiş, örneğin Avrupa Birliği ülkelerinde tüketilen doğalgazın %29'u elektrik üretiminde, %29'u meskenlerde, %25'i sanayide ve %13'ü ulaşımda kullanılmaktadır (Avrupa Komisyonu,2006,9). Doğalgaz Avrupa Birliği ülkelerinde kullanılan toplam enerji kaynaklarının %25'ini teşkil etmektedir. Bununla beraber toplam ihtiyacının %65'ini ithalat yoluyla karşılamaktadır. Bütün bunların ise siyasi açıdan birtakım yansımaları olmuş özellikle 2009 yılında Rusya ve Ukrayna arasında patlak veren kriz sebebiyle zor durumda kalan bu ülkeler doğalgaz satın alma kaynaklarını ve hatlarını çeşitlendirme politikalarına başvurmuşlardır (Özkan,2010,25).

Sonuç olarak, enerji son 30 yılda devlet politikaları üzerinde önemli bir aktör olmuş (Timney,2004,3), bugün ulusal güvenlikle enerji güvenliği beraber anılmaya başlanmıştır (Dokuzlar,2006,48). Petrol ve doğalgaz ihracatı yapan ülkeler bu durumları itibarıyla büyük bir siyasi üstünlük elde ettiklerinden dolayı, kendi aralarında, konumlarını güçlendirmek için birbirleriyle rekabete girişmişlerdir. Bu bağlamda enerji ticareti ikili ve uluslararası ilişkilerde önemli bir yere sahiptir (Ulçenko,2001,141). Günümüzde enerjinin önemi hızla artmakta, enerjiye sahip olan ülkeler kilit

R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3 (2013) 52-65
R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences 3 (2013) 52-65

konuma yükselmektedirler (Osmanov,2010). Ülkelerin ekonomik ve sosyal gelişimlerinin temel gereksinimlerinden biri enerjidir. Bu yüzden, enerjiyi ithal eden ülkelerin kesintisiz, güvenilir ve ucuz yollardan bulmaları ve enerji kaynaklarını çeşitlendirmeleri gerekmektedir (Pamir,2010,1).

Kafkasya'da Enerji Kaynakları

Bölgeyi ele alırken sadece Kafkasya değil de komşuluğundaki Hazar'ın doğu yakasıyla birlikte ele almak daha isabetli olacaktır. Fakat buradaki mevcut sorun Hazar'ın statüsüyle ilgilidir. SSCB devrinde İran ile anlaşılmiş ve bölünmüş olmasına rağmen, sonrasında SSCB'nin dağılmasıyla tekrar bir belirsizlik hâkim olmuştur. Bugün Türkmen gazının Hazar ve Azerbaycan üzerinden Türkiye ve Batı'ya aktarılması kolay bir yol iken, Hazar'ın hukuki durumunun belirsizliği ve Hazar'ı kimin nasıl paylaşacağı konusundaki ihtilaflar yüzünden Türkmenistan gazını uluslararası pazara çıkarmak için Rusya'ya bağımlı görünmektedir. Bir görüşe göre de Rusya Türkmen gazının kendi topraklarından geçmesi için Hazar'ın hukuki statüsünün nihai çözümüne yanaşmamaktadır (Dokuzlar,2006,96).

SSCB'nin yıkılmasından sonra yeteri kadar araştırma yapılmamış olması nedeniyle bölgede tam olarak var olan petrol ve doğalgaz rezervleri saptanamamıştır (Ardıcı ve diğ.2004,196). Bu yüzden de değişik kaynaklar farklı rakamlar vermektedir. Bir kaynağa göre ülkelerin kanıtlanmış ve olası doğalgaz rezervleri şöyledir: Azerbaycan: 65; İran:11; Kazakistan:153; Türkmenistan: 230; Özbekistan:101 trilyon kübik fit ile toplam 560 trilyon kübik fite (35,51 kübik fit (cf) = 1 m³) ulaşıyor (EIA,2006). Bu da dünyadaki toplam doğalgaz rezervinin %8,8'ine tekabül etmektedir. Petrolde ise kanıtlanmış ve olası rezervler şöyledir: Azerbaycan:39, İran:15,1; Kazakistan:132; Rusya:7,3; Türkmenistan:39,7; Özbekistan 2,59 milyar varil (1 varil= 159 litre) olarak tespit edilmiştir.

ULUSLARARASI İLİŞKİLERİ ŞEKİLLENDİREN YENİ AKTÖR ENERJİ: KAFKASYA ÖRNEĞİ

Kafkasya'da Enerji Savaşlarının Nedenleri

Bölgede 1990 sonrası SSCB'nin dağılmasıyla beraber Rus egemenliğinin kırılması hem başka ülkelerin bölgeye olan ilgisini artırmış hem de bölgedeki devletlerin nispeten Rusya'dan daha bağımsız politika izlemelerine sebep olmuştur. Bu devletler izledikleri politikalarla doğalgaz ve petrol gibi önemli yeraltı kaynaklarının batıya en güvenli şekilde taşınmasını sağlamanın yollarını aramaktadırlar. Fakat bugün Rusya mümkün olduğu kadar statükoyu koruyup bölge ülkelerinin kendisine daha çok bağılı olmasını gerektirecek duruma düşmelerine istekli görünmektedir.

Bu nedenle bölgenin enerji jeopolitiği büyük oranda doğalgaz ve boru hatları üzerine şekillenmektedir (Ediger,2011,3).

Enerji savaşlarının bu bölgede yoğunlaşmasının diğer önemli bir sebebi ise dünya petrolünün %55'ini doğalgazının ise %40'ını bünyesinde barındıran Ortadoğu'da sürekli hâkim olan istikrarsızlık, enerji ihtiyacı olan ülkeleri yeni arayışlara itmiştir (Pamir,2007,4). Bu arayışların neticesinde nispeten daha istikrarlı bölge olan Kafkaslar ve Hazar çevresine ilgi artmıştır. Hâlbuki diğer taraftan bu bölge, Ortadoğu kadar geniş enerji yataklarına sahip değildir. Bölgeyi nispeten cazip hale getiren daha istikrarlı yapısı olmuştur.

Diğer taraftan Rusya'ya bakan yönüyle ise bölgedeki üretimi tam olarak kontrolünde tutamayacağını bildiği için en azından geçiş bölgesi olarak alternatifsiz kalmayı bir politika haline getirmiştir. Böylece bu devletleri de ABD ve AB'nin kontrolüne girmekten de alıkoyacağını hesaplamaktadır (Shaffer,2009,137). Bu ülkenin diğer bir endişesi de birer ekonomi devi olan AB, Çin, Japonya ve Hindistan'a bölge ülkelerinin kendisinden bağımsız olarak yapacakları enerji nakli, ekonomisi büyük oranda enerji dışatımına dayalı olması hasebiyle kendisine büyük zararlar vereceğidir. Dolayısıyla Rusya'nın bölgede enerji savaşı vermesi için birçok makul sebebi vardır.

Çin ve Hindistan gibi hızla sanayileşen ve her geçen gün enerjiye daha çok ihtiyaç duyan ülkeler için ise bölgeye yakın olmaları hasebiyle bu bölge çekici bir özellik kazanmaktadır (Xu,1999,33).

Amerika ise doğalgaz geçiş hatlarının tek hâkiminin Rusya olmasını istememesinin yanında, İran'la aralarındaki nükleer krizden dolayı İran'ın hem Nabucco projesine dahil olmasını istememekte (Ghafouri,2009,89) hem de muhtemel bir boru hattının İran'dan geçmesine karşı çıkmaktadır. Bu durumda İran ise Çin ve Rusya ile ilişkilerini canlı tutmaya çalışmakta, doğalgaz boru hatlarının çeşitlenmesini arzulamakta ve altyapısı yeterli olmadığı için petrol çıkarma hususunda büyük şirketlerle anlaşma yollarını aramaktadır (Özkan,2010,34).

Türkiye ise Rusya'nın doğalgaz boru hatlarını kendi tekeline alma gayretine karşılık bu hatların çeşitlenmesi için politikalar geliştirmekte, boru hatlarının geçişinde önemli bir koridor olmayı hedeflemektedir.

Bütün bunlar gösteriyor ki her ülkenin bu bölge üzerinde kendine has ve başkalarıyla çatışan bir politikası mevcuttur. Doğalgaz gibi geleceğine yatırım yapılabilen bir kaynağın bölgedeki varlığı bütün oyuncularını cezbedici niteliktedir. Bunlara ilaveten bölgenin Ortadoğu'ya nazaran daha sakin ve yatırım yapılabilirlik kredisinin yüksek olması diğer bir mücadele sebebidir.

R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3 (2013) 52-65
R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences 3 (2013) 52-65

KAFKASYA'DA ENERJİ SAVAŞLARININ AKTÖRLERİ

Rusya

SSCB'nin dağılmasıyla beraber bölgedeki etkinliğini büyük oranda kaybeden Rusya, sonradan toparlanarak bölgeye tekrar hâkim olmaya çalışmış, özellikle bölgede ortak hareket eden Amerika ve Türkiye'ye karşı İran'la ittifak arayışına girmenin (Ökten,2007,46) yollarını aramış ve yukarıda da belirtildiği gibi bölge ülkelerinin azami derecede kendisine bağlı kalacakları bir politikayı tercih etmiştir. Ayrıca bu ülkenin gelirlerinin çoğu petrol ürünlerine dayandığı için Hazar bölgesindeki ülkelerin Rusya'yı devre dışı bırakarak Çin ve Japonya gibi ülkelere birinci elden enerji aktarımlarını kendisi için büyük bir ekonomik ve stratejik kayıp olarak görmektedir (Özkan,2010,30). Ayrıca bu ülkelerin kendi kontrolünden çıkarsa Amerika ve Türkiye gibi ülkelerin kontrolüne gireceğini değerlendirilmektedir. Bu yüzden de bölgedeki ülkelerle sıkı ekonomik işbirliklerine girmekte, petrol ve doğalgaz çıkarmada ortaklıklar oluşmaktadır. Nabucco projesini de kendi menfaati için engel gören Rusya alternatif projeler geliştirme yoluna da gitmiştir.

İran

Sovyetlerin dağılmasıyla beraber bölgede daha serbest hareket yeteneği kazanan İran'ın enerji odaklı siyasetine rejim ve ideoloji ihraç etme isteği de eklenince bölgedeki denklemler daha bir karışık hale gelmektedir (Ökten,2007,64). Bölgenin içindeki en etken oyuncularından olan ülke Hazar'ın statüsüyle ilgili payını artırmak için de mücadele vermektedir. Bunun yanında bölge ülkeleriyle ekonomik ilişkilerini artırmanın çabası içinde olmanın yanında, kendi gazını doğudaki Çin, Hindistan ve Japonya gibi ülkelere satmak istemekte ayrıca petrol boru hatlarının çeşitlenmesine sıcak bakmaktadır. Ne var ki Nabucco projesinde Amerika'nın bastırmasıyla projeye dâhil edilmemiştir (Özkan,2010,34).

Amerika Birleşik Devletleri

1990'ların başında bölgeyle ilgili net bir politikası olmayan ABD, 1993 yılından itibaren kendi şirketlerinin bölgede çalışmalara başlaması ile bölgeye olan ilgisini artırmıştır. Burada ABD'nin isteği 19. Yüzyılda Rusya ve İngiltere arasında yaşanan "Büyük Oyun" gibi bir oyunun tekrar sahneye konulması değil, kontrolün tamamen kendisinde olmasıdır (Ökten,2007,72). Politikalarının asıl odak noktası ise bölgeden elde edilen enerjinin sorunsuz bir şekilde tüketici ülkelere ulaştırılmasıdır (Mcdermott,2008,606). Nabucco projesinin de mimarlarından olan ABD, bu projeye hedeflediği politikaları gerçekleştirmek istemektedir. Bu politikaları gerçekleştirmek için de bölgede güçlü ve sorunlarını çözmüş devletler istemektedir ki burada Rusya ile ters düşmektedir. Örneğin Rusya Hazar'ın statüsünde çözümsüzlükten yanadır. Çünkü bu durumda Türkmen gazının alternatifsiz tek güzergâhı kendisi

R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3 (2013) 52-65
R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences 3 (2013) 52-65

kalmaktadır. ABD ise sorunları çözüp enerjiyi sorunsuz şekilde ulaştırmaktan yanadır.

Türkiye

Bölgenin enerji kaynaklarının naklinde önemli bir koridor olan Türkiye, bölgeden batıya doğru gidecek boru hatlarının oluşmasında aktif roller oynamıştır. Hazar statüsünün belirsizliğinden dolayı alternatif olarak İran ve Irak'tan da boru hatlarının gelmesini savunmuş böylece bölgenin temel politik aktörlerinden biri olmuştur. Türkiye'nin en önemli stratejisi nakil yollarında merkezi bir ülke konumuna gelmektir (Özkan,2010,36).

Avrupa Birliği

Enerjide büyük oranda dışa bağlı olan AB, özellikle de sanayileşmiş yapısı itibarıyla enerjiyi çok fazla tüketmektedir. Birlik için sorun olabilecek mesele ise büyük oranda dışa bağımlı olmasıdır. Birliğin en büyük doğalgaz tedarikçisi olan Rusya, 2006 ve 2009 yıllarında Ukrayna ile aralarında çıkan kriz dolayısıyla bu ülkeye ve dolayısıyla da AB'ye olan gaz arzını kısmış, bu durum kış ortasında kendilerini çok zor durumda bırakmıştır. Bunun akabinde alternatif kaynaklara yönelen birlik Nabucco projesine destek vermiş, Kafkasya ve Hazar bölgesine olan ilgisini artırmıştır.

Çin

Ekonomisi her yıl büyüyen ve enerji ihtiyacı her geçen gün artan bu ülke, Hazar bölgesinin kendisine yakın olması nedeniyle bölgeye ilgi duymuş, enerji anlaşmalarıyla ihtiyacını karşılamaya çalışırken aynı zamanda önemli bir müşteri olması bölgeye olan ilgisini artırmıştır.

İran, Rusya ve Türkiye'nin Kafkasya Enerjisi Politikaları

İran, 1979 yılında gerçekleştirdiği İslam devrimiyle beraber, rejimini etraftaki ülkelere de ihraç etmek istemiş ve bunun neticesi olarak da batılı dünyanın muhalefetiyle karşılaşmıştır. Rusya ve Sovyetler bakiyesi diğer devletlerin en önemli yönlerinden birisi laik devlet yapılarıyken, İran'ın bunlara rejim ihracı meselesi önemli bir problem olarak görülmüştür (Ökten,2007,64).Hâlbuki enerji meselesindeki denklem Rusya'yı İran'la ortaklık kurmaya itmiştir. Bu ortaklığın en önemli yönü, Nabucco projesiyle kendi elinin güçsüzleştirilmesi politikalarını güden AB ve ABD'ye karşı İran'la işbirliğine gidilmiş böylece bölgede yalnızlaşan İran'ı kendi tarafına çekmiştir. Burada Davutoğlu'na göre Türkiye, Rusya'ya karşı bölge ülkelerinin ellerini güçlendirecek adımlar atmalı, Hazar'dan Karadeniz'e bu ülkeler yoluyla bir bağlantı kurmalı, İran'la ilişkiye girerek ekonomik ilişkileri güçlendirmeli böylece Rusya'nın İran üzerindeki etkinliğini kırmalıdır (Davutoğlu,2010,181). Diğer taraftan Türkmen gazının uluslararası pazara gitmesinin tek yolu olan Rusya'ya alternatif olarak Türkiye, İran'la iyi bir işbirliği neticesinde Türkmen gazına bir alternatif üretmeyi, bunu İran üzerinden Nabucco projesine dâhil etmeyi

R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3 (2013) 52-65
R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences 3 (2013) 52-65

düşünmektedir. Bu durumda Rusya'nın İran'ı her daim yanında tutması ve Türkiye ve batı gibi ülkelerle iyi ilişkiler geliştirmesinin önünde engel olması kendileri için uygun bir politika haline gelmektedir. Yukarıda bahsi geçen rejim ihracı meselesinden Türkiye'nin de endişeler taşıdığı göz önünde bulundurulursa şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: Bölgede birbirine muhalif olan Türkiye ve Rusya gibi güçler, yine kendileriyle ideolojik olarak hiçbir zaman bir araya gelmesi ihtimali olmayan İran'a karşı eski problemleri bir tarafa bırakıp, en önemli politikalarını ekonomi temelli olan enerji, enerji arzı ve enerji nakli gibi konuları merkeze koyarak oluşturmaktadırlar. Rusya bu politikalara ek olarak Hazar'ın statüsünün belirlenmesi meselesini hep sürüncemeye bırakmaktadır. Çünkü bu mesele çözüldürse, Türkiye'nin de desteklediği Türkmen gazının Hazar ve Azerbaycan üzerinden batıya aktarımı mümkün olacaktır. Meselenin diğer bir yönü ise Rusya ile ortak hareket ediyor görünen İran, Rusya'nın muhalefet ettiği ve kendisine karşı alternatif olarak üretildiğini düşündüğü Nabucco projesine dâhil olmak istemiş fakat ABD'nin muhalefeti vesilesiyle projeye dâhil edilmemiştir. Sonuç olarak bölgede özellikle ele alınan bu üç ülkenin politikalarını her şeyden evvel enerjiden elde edecekleri menfaat üzerine bina ettikleri göze çarpmaktadır.

KAYNAKÇA

- Ardıcı, N.O., Basaran S. ve Kadiri, M.(2004) Ekonomi, Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar, Gamze Güngörmüş Kona (Der.), İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Avşar, B. Z. (1997) Kafkasya-Rusya Federasyonu ve Türkiye, Yeni Türkiye, Yıl:3, Sayı:16, Türk Dünyası Özel Sayısı II, Ankara.
- Bahar, Ö. (2005) Türkiye'de Enerji Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme, Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, Sayı 14.
- Baytugan, B. (1998) Kuzey Kafkasya (1917-1970), Samsun: Yedi Yıldız Yayınları.
- Berrebey, J. J. (1959) Le Golfe Persique. Paris: Payot.
- Caspian Sea Region: Survey of Key Oil and Gas Statistics and Forecasts, http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/images/caspian_balances.xls; [25 Ekim 2006]
- Çelikpala, M. (2006) Siyasi, Ekonomik ve Demografik Göstergeleriyle Kuzey Kafkasya, Kafkasya Dergisi, Mart 2006, S. 1.
- Davutoğlu, A. (2010) Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu, İstanbul: Küre Yayınları.
- Dokuzlar, B. (2006) Dünya Güç Dengesinde Yeni Silah Doğalgaz (Orta Asya'dan Avrupa'ya), I. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Dougherty, J. E. (1976), The study of the Globbal System, James N. Rosenau et.al.ed., World politics, An Introduction, New York: The Free Press.

- R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3 (2013) 52-65
- R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / *Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences* 3 (2013) 52-65

- Ediger, V. Ş. (2011) *Karadeniz'in Enerji Güvenliği ve Politikası*, Ankara.
- Erbil, Y. (2010) *Rusya-Ukrayna Doğalgaz Krizi ve Enerji Güvenliği*, İstanbul, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- European Commission, Annex to the Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy-What is at stake-Background document, {COM(2006) 105 final}, Brussels.
- Fazlan, İ. (1995) *Seyahatnâme*, (Çev. Ramazan Şeşen), İstanbul: Bedir Yayınevi.
- Ghafouri, M. (2009) China's Policy in the Persian Gulf, *Middle East Policy*, Cilt 16, Sayı 2.
- Hopkins R. F. and Mansbach, R. W. (1973) *Structure and Process in International Politics*, New York: Harper and Row.
- <http://oxforddictionaries.com/definition/english/energy> (2013)
- http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.512db6bf9c9e04.14851426 (2013)
- <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/291237/international-relations>
- <http://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/international-relations>
- <http://www.gizlitarih.com/index.php?e=228>
- <http://www.macmillandictionary.com/dictionary/british/international-relations>
- <http://www.merriam-webster.com/dictionary/international%20relations>
- İşıltan, F. (1993) *Şeyh Şamil, İslâm Ansiklopedisi (MEB)*, İstanbul.
- İbnü'l-Esir, (1987) *El-Kamil Fi't-Tarih, III*, (Çev. A. Özyayın-A. Ağırakça), İstanbul: Bahar Yayınları
- İşcan, İ.H., Hatipoğlu, Y.Z. (2010), Rusya'nın Serbest Piyasa Anlayışı ve Küresel Kriz, *International Conference on Euroasian Economies*, 4-5 November, İstanbul, Conference Proceedings.
- Kırzioğlu, M. F. (1993) *Osmanlıların Kafkasya Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara.
- Köni, H. (1982), *Genel Siyaset Kuramı ve Uluslararası Siyasal Örgütlerde Karar Verme*, Ankara: İ.T.İ.A Yayıncılık.
- McDermott, R.N. (2008) *United States and NATO Military Cooperation with Kazakhstan: The Need for a New Approach*, *Journal of Slavic Military Studies*, Sayı 21.
- Osmanov, E. (2004) *Rusya'nın Süper Güç Olma Hesapları ve Enerji*, <http://www.tasam.org/index.php?altid=75>, (17 Mayıs 2010).
- Ökten, S. (2007) *Bölgesel Enerji Kaynakları Üzerinde Rekabet ve Türkiye*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Özbay, Ö. (1995) *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*, Ankara.
- Özey, R. (1996) *Tabiatı, İnsanı ve İktisadı ile Türk Dünyası*, İstanbul.
- Özey, R. (2001) *Kafkasya ve Kafkas Ülkeleri*, *Harp Akademileri Bülteni*, İstanbul 2001, Yıl 37, S. 199.
- Özkan, G. (2010) *Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği*, *Akademik Bakış*, Cilt 4, Sayı 7.

R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 3 (2013) 52-65
R. Bilgin, F. Sezgin, B. Altuner / Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences 3 (2013) 52-65

- Pamir, A. N. (2003) Dünyada ve Türkiye’de Enerji, Türkiye’nin Enerji Kaynakları ve Enerji Politikaları, http://www.metalurji.org.tr/dergi/dergi134/d134_73100.pdf, (16 Mayıs 2010)
- Pamir, A.N. (2007) Kafkaslar ve Hazar Havzasındaki Ülkelerin Enerji Kaynaklarının Türkiye’nin Güvenliğine etkileri, Harp Akademileri Semineri.
- Penrose, E. (1983) International Oil Companies and Governments in the Middle East, içinde The Politics of Middle Eastern Oil, ed. J. E. Peterson, Washington: Middle East Institute.
- Sabuncu, Ş. (1998) Yüzyılın Son Petrol Savaşı, yay. haz. Murat Sabuncu, İstanbul: Elya Yayıncılık.
- Saltıkgil, H. V. (1970) Dünya’da ve Türkiye’de Petrol: Ateşe Tapanlardan Petrole Tapanlara, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi S.28.
- Saray, M. (1998) Kafkasya Araştırmalarının Türkiye İçin Önemi, Kafkasya Araştırmaları, İstanbul.
- Shaffer, B. (2009) The Geopolitics of the Caucasus, Brown Journal of World Affairs, Cilt 15, Sayı 2.
- Timney, M. M. (2004) Power For the People Protecting States Energy Policy Interests In an Of Deregulation, Newyork: M. E. Sharpe.
- Türsan, N. (1972) Orta Doğu ve Petrol, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Cilt 10 Sayı 56.
- Ulçenko, N. (2001) Rusya ve Türkiye’nin Güvenliğinde Enerji İhracat ve İthalatının Rolü, Avrasya Dosyası, Cilt. 6, Sayı. 4.
- Xu, X. (1999) The Oil and Gas Links between Central Asia and China: A Geopolitical Perspective, OPEC Review, March.
- Yanar, S. (2002) Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç Kafkasya, İstanbul: IQ Yayınları.
- Yergin, D. (2003) Petrol, Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü, (Çev. Kamuran Tuncay) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yüce, Ç.K. (2006) Kafkasya ve Orta Asya Kaynakları Üzerinde Mücadele, İstanbul: Ötüken Neşriyat.